

УДК 344.1(3)

Є. С. ЛОГВИНЕНКО,*викладач кафедри конституційного і міжнародного права
факультету № 4 (кіберполіції)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7687-843X>*

ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВИХ В АНТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

Показано, що полісний тип державності обумовлював формування в кожному місті-державі своєї самостійної правової системи. З'ясовано, що спільної уніфікованої системи покарань військових у Давній Греції не існувало. Проте афінське право було більш юридично розвинутим з усіх правових систем полісів і впливало на формування правових інститутів інших античних міст-держав. Показано, як кримінальне право Афін достатньо чітко визначало військові покарання за найбільш небезпечні та тяжкі за своїми наслідками злочини. Розглянуто також ставлення до військовополонених, види та способи їх покарання. Показано також, що у Давньому Римі, на відміну від Давньої Греції, склалася доволі диференційована система видів військових злочинів та покарань, націлена на встановлення жорсткої дисципліни в армії.

Ключові слова: *Давня Греція, поліс, міліційна армія, Давній Рим, військовозобов'язаний, покарання, злочин, система покарань, смертна кара, штраф, громадянин, військова служба.*

Lohvynenko, Ye.S. (2017), "Punishment of servicemen in ancient states" ["Pokarannia viiskovykh v antychnykh derzhavakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 31–35.

Постановка проблеми. Сьогодні не викликає жодних заперечень той факт, що без добре підготовленої, боєздатної армії неможливо захистити нашу державу, відстояти її незалежність і територіальну цілісність. Саме тому керівництво країни докладає чимало зусиль для створення сучасної професійної армії. Крім того, реформування Збройних сил України відбувається в умовах агресії Російської Федерації, збройного протистояння на сході країни. Проведення антитерористичної операції швидко звернуло увагу суспільства на армію, її потреби та проблеми. Актуальним є завдання щодо підтримки в армії високого бойового духу та чіткої дисципліни. Тут у нагоді може стати не лише сучасний досвід провідних європейських країн, а й досвід минулих епох, зокрема Античності.

Стан дослідження. У працях Л. Бостана, О. Гавриленка, В. Кадєєва, Ю. Крисюка, В. Макарчука, І. Мудрака, І. Сурікова, Г. Тираспольського, Б. Тищика, В. Томсинова та інших розглядалися різні історико-правові аспекти військових злочинів покарань в античних дер-

жавих. Разом із тим, на нашу думку, зазначена тема потребує подальшого комплексного дослідження. Тому **метою** статті є всебічне дослідження характеру злочинів і сутності й особливостей покарань військових у Давній Греції та Давньому Римі.

Виклад основного матеріалу. Давня Греція не була унітарною державою, вона складалася з міст-держав, так званих полісів. Полісний тип державності відрізнявся характерними політичними, економічними та соціокультурними особливостями. Як правило, в кожному полісі формувалася своя самостійна правова система.

Про законодавство більшості давньогрецьких міст-держав збереглися лише фрагментарні свідчення, однак завдяки відомим афінським ораторам V–IV ст. до н. е. (Сократу, Демосфену та ін.), які доволі часто цитували закони, науковці мають можливість більше дізнатися про становлення правових інститутів Афін. Крім того, афінське право, на думку дослідників, було більш юридично розвинутим з усіх правових систем полісів. І. Суріков зауважував,

що лише право Афін можна вивчати «з відомим ступенем системності», а по інших регіонах Еллади «існує лише розрізнений матеріал, який дає можливість тих чи інших конкретних спостережень, але здебільшого вкрай ускладнює широкомасштабні узагальнення» [1, с. 19]. Саме тому розгляд теми статті варто почати з давніх Афін.

Громадяни Афін від 18 до 60 років вважалися військовозобов'язаними [2, с. 93], у разі зовнішньої загрози вони повинні були захищати поліс від ворогів. Кількість людей, які підлягали призову, визначали Народні збори. Це була міліційна система формування армії, що поступово перетворювалася на професійну. Розвиток ремесла та торгівлі призвів до збільшення майнової диференціації населення. Заможні рабовласники більше не виявляли бажання служити в армії та виставляли замість себе заступника. Постійні війни посилювали попит на найманців, кількість яких постійно зростала. Таким чином, міліційна армія поступово витіснялася професійними воїнами-найманцями [3, с. 182–183].

Командувачами військом у давніх греків були стратеги, які мали досить широке коло повноважень. Крім законодавчих функцій на них покладались адміністративні, дипломатичні та частково фінансові обов'язки. Крім того, стратеги мали кримінальну юрисдикцію у військових справах: звинувачували воїнів у злочинах і призначали різні види покарань, у тому числі смертну кару, як правило, за зраду [4, с. 94; 5, с. 347].

Кримінальне право Афін достатньо чітко визначало покарання за найбільш небезпечні та тяжкі за своїми наслідками злочини. Смертна кара або вигнання загрожували за злочини проти поліса, які вважались антисупільними й антидержавними. До них належали ухилення від сплати військового податку та порушення військового обов'язку – дезертирство, ухилення від військової служби, втеча з поля бою, боягузтво. Часто вигнання супроводжувалося позбавленням громадянства та конфіскацією майна. Дуже рідко позбавлений громадянства міг користуватися майном в Аттиці [6, с. 245].

Найбільш законодавчо розробленим злочином було вбивство. Ще за часів Драконта були визначені його оцінка та покарання. Розрізнялося вбивство умисне та неумисне. У першому випадку дозволялося помститися вбивці, або ж він мав бути вигнаний із поліса. За неумисне вбивство можна було уникнути покарання у випадку примирення з родичами вбитого. Не несли відповідальності особи, чий вбивства бу-

ли визнані випадковими або закономірними: під час військового бою, в разі самозахисту тощо. Схожа відповідальність передбачалася за нанесення тяжких тілесних ушкоджень, вигнання – за нанесення ран у життєво важливу частину тіла, смертна кара – в разі несанкціонованого повернення. За інші насильницькі дії сплачували штраф. Якщо заподіяне насилля було помстою за насилля, то воно не підлягало відповідальності [7, с. 76].

Війна у Давній Греції мала свої неписані правила. Це своєрідний кодекс честі, якого намагалися дотримуватися ворогуючі сторони: право переможених зібрати та поховати своїх воїнів, недоторканість трофеїв, культових місць та осіб, що виконують релігійні функції, перемир'я під час релігійних свят. Під час проведення Олімпійських ігор встановлювалося «священне перемир'я» а ті, хто його порушував, як правило, сплачували великий штраф [2, с. 126].

Особливої уваги заслуговує ставлення до військовополонених, яке було, здебільшого, толерантним. Разом із тим, із деяких джерел відомо про випадки надзвичайної жорстокості, коли військовополонених заковували у важкі ланцюги, калічили, змушували працювати на рудниках, клеймували тощо. Наприклад, афіняни кожному самоському полоненому випалювали клеймо (корабель) та відрубували великий палець на правій руці, щоб вони не могли тримати спис. У відповідь на таку жорстокість самосці випалювали на полонених афінянах фігуру сови [8, с. 215; 9, с. 84].

Про масову смертну кару полонених у грецьких війнах відомо небагато, тому що такі випадки, не були частими. Звичайним знярядям покарання був меч, однак іноді застосовувались інші способи розправи. Так, Пилип у Фессалії наказав полонених святотатців-фокидян скидати зі скелі або топити в морі. Особливістю цих видів покарання є уникнення прямого контакту між виконавцем покарання та жертвою. Вважалося, що святотатці загинули від впливу природних факторів, а виконавці не забруднили своїх рук безбожною кров'ю [10, с. 234–235].

Отже, покарання перетворилося на самостійний напрям політики полісу. Мета покарання – завдати страждань злочинцю та залякати його. Під час вибору покарання враховувалися статус злочинця та ступінь важкості скоєного злочину. Також зважали на ставлення злочинця до свого діяння. Зізнання, каяття або невизнання злочину враховувалися під час визначення виду покарання. Невизнання злочину тягнуло за собою більш суворе покарання. Частою була

смертна кара, яка проводилась в одній із типових для Давньої Греції форм: обезглавлення (Мессалія), утоплення (Македонія), прийняття отрути, відрубання голови, удушення (Афіни), скидання зі скелі удушення (Спарта) [11, с. 533].

У Спарті військова підготовка починалася з 5 років. Виховання молодого спартанця кінцевим результатом чого отримання воїна-переможця, здатного не лише вправно володіти зброєю, а й переносити всі випробування, які несе із собою війна. У віці 18 років юнак ставав повноправним громадянином Спарты та вважався придатним до служби протягом 40 років [2, с. 125]. Культ воїна, особливості виховання та ставлення до військової служби – це фактори, які суттєво впливали на призначення покарань за скоєні злочини. Так, воїнам, які виявили нерішучість під час бою, заборонялось обіймати будь-які посади. Більше того, вони позбавлялися права укладати будь-які угоди, повинні були наполовину збривати бороди та носити плащі з кольоровими нашивками. Громадяни міста могли безкарно наносити їм побої, та не мали права видавати заміж за покараних осіб свою родичку. За менш серйозні проступки також були передбачені покарання. Так, за порушення субординації призначалася додаткова служба в караулі. Це означало, що покараний воїн мав цілу ніч носити прикріплений до спини важкий щит. За більш тяжкі провини та злочини, особливо під час війни, покарання були значно суворішими, аж до смертної кари [12, с. 61–67].

Ще на початку формування давньоримської цивілізації доволі поширеним стало покарання смертю. Одним із найжорстокіших видів покарання в римській армії була децимація. У військових загонах, які відступили, дали привід сумніватися у відданості владі, не допомогли іншим воїнам, допустили загибель або потрапляння в полон командира тощо, кожний десятий воїн карався відрубанням голови [13, с. 332–333].

Із переходом Риму до професійної армії (I ст. до н. е.) воїни починають набувати особливого правового становища. Необхідність підтримки суворої дисципліни, боротьби з порушеннями військової служби та прагнення охороняти гідність воїнів спричинили створення особливих і доволі розгорнутих правил про спеціально-військові злочини та особливі види покарань, які можуть застосовуватися тільки до воїнів [14, с. 354]. Поява цих правил відноситься, головним чином, до періоду імперії. Отже, можемо класифікувати військові злочини та їх покарання.

Найтяжчим військовим злочином була зрада (перехід на бік ворога, розголошення військової таємниці тощо). Перебіжчики й особи, які розголосили військові таємниці, спалювалися живими або мали бути страчені через повішення. Крім того, тих, хто перейшов на бік ворога, дозволялося вбити як ворогів, де б вони не були знайдені [15, с. 516]. Солдат, який втік до ворога і повернувся, піддавався тортурам і віддався диким звірам або страчався через повішення. Той, хто під час битви перший втік із поля бою, мав бути покараний смертю перед солдатами [14, с. 355].

Не менш тяжким злочином вважалось ухилення від військової служби. Віддавався в раби кожен, хто ігнорував рекрутський набір. Проте зі зміною характеру військової служби це покарання перестало застосовуватися, тому що армія стала формуватися з так званих добровольців (найманців) [14, с. 355]. Карався вигнанням і конфіскацією частини майна під час війни, а в мирний час піддавався тілесному покаранню розгами батько, який укрит сина від призову, а юнак призначався на «гіршу службу» [15, с. 517]. Каралася і симуляція хвороби, що вважалося наслідком страху перед ворогами [14, с. 355].

Вступ на військову службу шляхом обману вважався великим злочином. Не мали права вступати на військову службу раби, вільні, які мали бути кинуті диким звірам або заслані, а також особи, піддані покаранню за тяжкі злочини. Якщо ці особи приховали обставини, які перешкоджали їм бути зарахованими на військову службу, внаслідок чого приймалися у військо, то вони каралися смертю. Не мали права служити у війську особи, засудженні кримінальним судом, особи, які були відповідачами в суді, та перелюбники. Однак якщо особа відбула покарання та отримала право повернутися у верству «декуріонів» і відправляти почесні посади, то військова служба не заборонялася [15, с. 516].

Каралися також самовільний відхід з війська та дезертирство. У першому випадку розрізняли такі обставини: коли солдат покинув військо і повернувся; коли солдат утік із наміром залишити військову службу, але його схопили та повернули. Передбачалося проведення розслідування всіх обставин, які спонукали солдата втікти з війська. Призначалося більш м'яке покарання (частіше розжалування), якщо були особливі причини – хвороба, любов до батьків, переслідування збіглого раба тощо. До уваги брали, чи був втікач новобранцем, тікав один чи з групою солдат. Дезертирство, особливо

під час війни, каралося більш жорстоко, аж до смертної кари [15, с. 517].

Як окремі тяжкі злочини розглядали заколот і невиконання наказу. Організатори заколоту воїнів каралися стратою. Якщо ж заколот обмежився криками або легкою сваркою, то винний позбавлявся військового звання. Вчинення під час війни діяння, забороненого начальником, або невиконання його наказу каралося стратою [14, с. 355–356].

Також каралася образа начальника. «Хто підняв руку на начальника, той повинен бути покараний стратою; зухвалість злочину загострюється залежно від переваги начальника» [14, с. 356].

Розжалування або переведення на іншу службу загрожували воїну в мирний період, якщо він втратив або продав зброю, під час війни це каралося стратою. Можливим було й помилування. У цьому випадку покарання було значно м'якшим [15, с. 516]. Жорстоко каралася спроба самогубства. Воїн, який намагався накласти на себе руки і не довів до кінця цієї справи, повинен був бути покараний смертю. Якщо ж він зробив це внаслідок нестерпного болю, хвороби або іншого горя, то повинен був бути звільнений із військової служби з ганьбою [14, с. 356].

Таким чином, до воїнів, які вчинили злочини, застосовувалися загальні покарання, за винятком підвищення, кидання диким звірам і заслання на рудники. Ці покарання, на нашу думку, визнавалися такими, що не відповідають гідності військової служби, але підвищення та кидання диким звірам застосовувались до перебіжчиків. Привілеї щодо звільнення від

зазначених покарань надавалися ветеранам та їх дітям, також вони не підлягали покаранню палицями [15, с. 517]. Слід зазначити, що відставки були різні, а саме: почесна, випадкова, ганебна та відставка тих, хто пішов до війська, щоб уникнути повинностей. Ця відставка не шкодила репутації [15, с. 518].

Поряд із цим існували спеціальні військові покарання, що накладалися, переважно, за менш тяжкі злочини: покладання додаткових обов'язків, розжалування, звільнення зі служби з ганьбою. Іноді за одне й те саме діяння воїни та цивільні особи підлягали різному покаранню. Деякі дії, вчинені цивільними особами, не тягнули за собою жодного покарання або підлягали легкому покаранню; якщо ці дії чинили воїни, то каралися більш жорстоко. Якщо воїн займався, наприклад, мистецтвом, яке слугувало забавою для інших, то він карався смертю, оскільки виступ воїна як танцівника або міма визнавався як такий, що принижує військову гідність [14, с. 356].

Отже, можна зробити **висновок**, що Давня Еллада не мала чіткої системи покарань військових. Це пояснюється полісним типом її державності. Саме тому тут, як і в багатьох інших правових сферах, відсутність чіткого розуміння закону заміщувалася морально-правовою оцінкою. У Давньому Римі склалася доволі диференційована система видів військових злочинів і покарань, націлена на встановлення жорсткої дисципліни в армії. Особливістю військових покарань було те, що за одні й ті самі злочини покарання могло бути різне. Під час війни покарання були значно суворішими, ніж у період мирного життя.

Список бібліографічних посилань

1. Суриков И. Е. Проблемы раннего афинского законодательства. М.: Языки славян. культуры, 2004. 144 с.
2. Суриков И. Е. Древняя Греция: история и культура. М.: АСТ, 2005. 192 с.
3. Разин Е. А. История военного искусства: в 3 т. Т. 1: История военного искусства XXXI в. до н. э. – VI в. н. э. СПб.: Полигон, 1999. 562 с.
4. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2008. 730 с.
5. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.): монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.
6. Латышев В. В. Очерк греческих древностей: в 3 ч. Ч. 1: Государственные и военные древности. СПб., 1897. 373 с.
7. Всеобщая история государства и права/под ред. К. И. Батыра. М.: Проспект, 2001. 494 с.
8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Т. 1. М.: Изд-во АН СССР, 1961. 503 с.
9. Медникова М. Б. К вопросу о позитивном и негативном восприятии татуировок в древности. *Этнографическое обозрение*. 2008. № 5. С. 76–95.
10. Дюкре П. Война в общественной жизни Древней Греции // Античное общество: проблемы политической истории: сб. ст./под ред. Фролова Э. Д. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997. С. 231–237.
11. Словарь античности: пер. с нем. М.: Прогресс; Лейпциг. библиограф. ин-т, 1989. 704 с.
12. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія/за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 2002. 716 с.
13. Потрашков А. С. Загадки истории. Древний Рим. Харьков: Фолио, 2013. 380 с.
14. Томсинов В. А. Всеобщая история государства и права: учеб. для вузов: в 2 т. Т. 1: Древний мир и средние века. М.: Зерцало-М, 2011. 640 с.
15. Хрестоматия по истории древнего мира/под ред. С. Л. Утченко. М.: Изд-во Социэкиз, 1962. 675 с.

Надійшла до редколегії 06.02.2017

ЛОГВИНЕНКО Е. С. НАКАЗАНИЯ ВОЕННЫХ В АНТИЧНЫХ ГОСУДАРСТВАХ

Показано, что полисный тип государственности обуславливал формирование в каждом городе-государстве своей самостоятельной правовой системы. Выяснено, что общей унифицированной системы наказаний военных в Давней Греции не существовало. Однако афинское право было более развитым среди всех правовых систем полисов и влияло на формирование правовых институтов других античных городов-государств. Показано, как уголовное право Афин достаточно чётко определяло наказания военных за наиболее опасные и тяжкие по своим последствиям преступления. Рассмотрены также отношение к военнопленным, специфика и виды их наказаний. Показано также, что в Древнем Риме, в отличие от Древней Греции, сложилась более чёткая классификация военных преступлений и наказаний, нацеленная на установление жёсткой дисциплины в армии.

Ключевые слова: Древняя Греция, полис, милиционная армия, Древний Рим, военнообязанный, наказание, преступление, система наказаний, смертная казнь, штраф, гражданин, военная служба.

LOHVNENKO Ye. S. PUNISHMENT OF SERVICEMEN IN ANCIENT STATES

It has been demonstrated that the polis type of statehood conditioned the formation of the independent legal system in each city-state.

It was found out that there was no common uniform system of servicemen punishment in the Ancient Greece. However, the Athenian law was more developed comparing to legal systems of other ancient city-states. The author has studied the criminal law of Athens, which clearly, unlike other policies, determined the punishment of servicemen for the most dangerous and severe in its consequences crimes. The death penalty or expulsion – that was the verdict for crimes against the polis, which were considered antisocial and anti-state. These included evasion of paying military tax and breach of military duty. It has been established that the murder was more legally developed crime. Its assessment and punishment were determined even in times of Dracontius. It has been demonstrated that the punishment was transmitted into an independent area of the policy of polis. The purpose of punishment was to inflict suffering and torment on the offender and to intimidate him. The status of the offender was taken into account, as well as the degree of the committed actions. They also took into account the attitude of the offender to his act. Confession, repentance, or non-confession of a crime were taken into account, while determining the type of punishment. Non-confession of the crime entailed a more severe punishment.

The attitude to prisoners of war, the specifics and types of their punishments have been considered. It has been concluded that the Ancient Hellas did not have a clear system of punishing servicemen. It is here, as in many other legal spheres, the lack of a clear understanding of the law was replaced by a moral and legal assessment. However, in Ancient Rome, unlike Ancient Greece, there was a clearer classification of war crimes and punishments, which was aimed at establishing a strict discipline in the army. The peculiarity of military punishments was the fact that they were different for the same crimes. The punishments were more severe during the war than in the period of peaceful life.

Keywords: Ancient Greece, polis, militia army, Ancient Rome, liable for military service, punishment, crime, system of punishment, death penalty, fine, citizen, military service.